

Jaroslav Šašel, ki je v svojih historičnih, onomastičnih in drugih študijah ovrednotil številne napise iz muzejske zbirke. Pripravljaj je tudi projekt za nov muzejski lapidarij v Uršulinskem samostanu, ki pa ni bil realiziran.

Katalog napisov je avtorica razdelila na poglavja, ki so ločena po geografskem principu, vsako uvaja posebna historična študija. V posameznih poglavjih so skupaj obravnavani spomeniki iz Emone (št. 1-76), z Iga (št. 77-93), iz emonskega mestnega agra (št. 94-101), iz Atransa (št. 102-107), napisi iz svetišča Savusa in Adsallute iz Save pri Podkraju (št. 108-110), ostali napisi celejanskega mestnega agra (št. 111-113), Vranja pri Sevnici (št. 114-120), iz Nevioduna (št. 121-134) in njegovega mestnega agra (št. 135-151), iz Pretorija Latobikov (št. 152-174), Siscije (št. 175) in posebej miljniki (št. 176-181). Sledi poglavje, v katerem je po inventarni knjigi našeto nenapisno gradivo iz lapidarija in poglavje v katerem so obravnavani epigrafski spomeniki, ki danes veljajo za izgubljeni.

Znotraj posameznih poglavij so spomeniki (z izjemo miljnikov) razdeljeni glede na posamezne zvrsti, kot je to običajno pri epigrafskih korpusih. Pri transkribiranju napisov je avtorica z rahlim odstopanjem uporabila sistem novejših zvezkov serije *Corpus Inscriptionum Latinarum* za področje Španije (CIL II² / 14, 1995 in CIL II² / 7, 1995). Posamezni napisi so obravnavani po naslednji shemi: naslov, kamnina, opis spomenika, najdišče, inventarna številka, literatura, fotografija in včasih tudi risba, prepis latinskega teksta, prevod v angleščino, tekstnokritični aparat in izčrpen komentar, ki se zaključuje z datacijo. Kvalitetne fotografije Tomaža Lauka bralcu omogočajo preverjanje avtoričinega branja napisov.

Katalogu sledi seznam okrajšav in bibliografija, nato pa izčrpan epigrafski indeks. Karta najdišč je na straneh 110-111.

Poleg pričujoče izčrpane obravnave kamnitih spomenikov, je avtorica pripravila tudi strokovni načrt za novo ureditev muzejskega lapidarija. Po njeni zaslugi so bili vsi prej vzdani kamni izvzeti iz sten hodnika v muzejskem pritličju in so sedaj skupaj z drugimi deloma že primerno razstavljeni na hodniku, del spomenikov pa še čaka na novo postavitev v steklenem paviljonu ob muzejski stavbi.

Milan LOVENJAK

Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens / Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti, Celje 8.-12. Mai / maj 1995. B. Djurić, I. Lazar (ur.). Situla 36. Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1997. ISBN 961-6169-08-4. 262 str., 74 tabel.

Prispevki mednarodnega kolokvija se dotikajo različnih tem, predvsem datiranja, tipologije in simbolike nagrobnih spomenikov v Noriku, Panoniji, Meziji in Galiji Belgiki.

M. Šašel Kos (21-42) je predstavila konec noriškega kraljestva in nastanek provinc Norika in Panonije. Osvetlila je proces urbanizacije Panonije, ki se je pričela pod Vespazijanom. Tema študije B. Djurića (73-86) je bila trgovina z marmorjem v Noriku in Panoniji. V antiki je bil kamen iz lokalnih kamnolomov redko daleč transportiran. V tem smislu lahko govorimo o lokalnih, regionalnih in nadregionalnih kamnolomih. Znotraj njih je potekala polindustrijska in standardizirana proizvodnja. Distribucija je bila odvisna od materiala in možnosti poceni transporta iz kraja izdelave do kraja prodaje. Model lokalnih kamnolomov za lokalne centre je bil primeren za Norik, ki ima lastne vire marmorja. V Panoniji, ki teh nima, je moral biti marmor uvožen. B. Djurić je dokazal, da je bil v Panonijo importiran pohorski marmor. Glavna trgovska žila noriških (pohorskih) kamnolomov marmorja je bila Drava. Najpomembnejši trgovski center je bila Petoviona. To dokazujejo arhitektonske značilnosti panonskih spomenikov, ki kažejo

velike podobnosti s petovionskimi spomeniki ne le glede stel temveč tudi sarkofagov in pepelnic (tudi M. Vomer Gojkovič, 131-133). Manj pomemben center je bila Celeja s svojo potjo po Savinji in Savi. Ta trgovska pot je dokumentirana s korpusom spomenikov Nevioduna, Andautonije in verjetno tudi Siscije.

Več prispevkov se je dotikalo Šempetra v Savinjski dolini (J. Kastelic, 9-20; F. Glaser, 127-130; V. Kolšek, 135-140; P. Kranz, 141-149; E. Pochmarski, 197-206). Avtorji so predstavili nove poglede na celoten korpus spomenikov, na njihove delavnice in njihove datacije. Zanimiva je študija F. Glaserja, ki je predstavil grobnico *Spectania Secundija* v povezavi z Avrelijevo stelo iz Celja v luči Izidinega kulta.

Korpusa nagrobnih spomenikov Akvinka, predvsem stel, so se dotikale tri študije; M. Németh (171-174) je predstavila njihovo tipologijo, A. R. Facsády (103-106) je analizirala nagrobne stele iz muzeja, P. Zsidi (247-255) pa je predstavila novo odkrit nagrobnik. S svojim prispevkom je S. K. Palágyi (175-181) predstavila fragment z upodobitvijo voza iz muzeja v Eisenstadtu. Analogije zanj je našla med panonskimi spomeniki druge polovice 2. st. (Zsámbék, Akvink, Tök, Czákvar). Novo odkriti rimski spomeniki (miljniki, nagrobniki in sarkofag) na prostoru Barbarika (današnja Slovaška) imajo analogije v noriških in severnopanonskih centrih ob limesu (K. Kuzmová, 161-164.). S spomeniki znotraj legijskih utrdb sta se ukvarjala P. Dyczek (87-93) in K. Szyrmai (223-228). P. Dyczek je predstavil najdbe iz valetudinarija (bolnice) legijskega tabora v mestu Nove - kip ležeče nimfe, glavo Asklepija in fragment glave cesarja Maksimina Tračana. Njegovi kipi so zelo redki, kajti doletelo ga je izbrisanje spomina (*damnatio memoriae*). Tu je bil fragment del nasutja ceste, ki je nastala v avrelijanskem času.

Več študij je posvečenih posameznim ikonografskim upodobitvam. Predstavljene so upodobitve Narcisa (M. Mattern, 165-170), Medeje (H. G. Frenz, 119-126), Herkula (M. Sanader, 207-212), Atisa (G. Bauchhenß, 43-51), erotov (U. Steinklauber, 219-222) itd. Nekaj študij se je dotikalo rimske religije. Predstavljeni so bili fragmenti Jupitrovih kipov iz legijske trdnjave pri Akvinku (K. Szyrmai, 223-228) in Jupitrova stebra iz Maastrichta (T. A. S. M. Panhuysen, 183-196). Jupitrovi kipi so bili, tako kot kipi Kapitolske triade in cesarskega kulta, praviloma oficialne donacije.

Zanimivi so prispevki, ki so se dotikali bolj sociološko - etnične komponente, ki jo je mogoče razbrati z rimskih kamnitih spomenikov. K. R. Krierer, (151-159) je predstavil problematiko lasnih čopkov na rimski plastiki. Barbari s čopki, gre za Germane, so pogosto upodobljeni na rimski triumfalni plastiki, prisotni so na Trajanovem steburu in steburu Marka Avrelija. Na nagrobnikih so ti lasni čopki simbol, ki ga lahko povežemo z individualnostjo; lasje in brada so že od nekdaj simbol sile in moči. Y. Freigang (107-117) je predstavila obleko in druge attribute na nagrobnikih v severovzhodnem delu province Galije Belgike, s katerimi je izraženo etnično poreklo in socialni status lastnikov nagrobnikov. Zelo zanimiva je tudi študija E. Walde (243-246), ki je predstavila pomen upodobitev žensk z zvitom. Te upodobitve so pogoste na sarkofagih z upodobitvami letnih časov. Prisotne so na samem sarkofagu ali na pokrovu sarkofaga. Datirane so v čas od 30. let 3. st. dalje. Tedaj je očitno dobila ženska drugačen pravni položaj, ki ga je lahko tudi izrazila.

V poseben segment znotraj omenjenih tém kolokvija lahko uvrstimo študijo o viru *Passio Sanctorum IV Coronatorum* M. Tomovića (229-239), ki opisuje usodo štirih kiparjev, kristjanov, ki so delali v cesarskih kamnolomih porfirja v Panoniji. Gre za kompleksno zgodbo sestavljeno iz historičnih, literarnih in mitoloških komponent, ki se med seboj dopolnjujejo. Na številna vprašanja, ki jih vir postavlja, lahko odgovorimo z arheološkimi in geološkimi dokazi. Ležišča porfirja in marmorja v Panoniji in Meziji ne obstajajo. Porfir je na to območje uvožen iz egipčanski cesarskih kamnolomov. Avtor opozarja, da arheologi velikokrat zanemarjamo neobjektivnost antičnih

avtorjev, saj je bil namen avtorja te *Passio* predvsem propaganda superiornosti krščanstva nad rimskim poganstvom.

Akti mednarodnega kolokvija predstavljajo zanimive teme, ki so aktualne pri študiju rimske provincialne umetnosti in njene izpovednosti. Predstavljene so skupine spomenikov, ki jih lahko datiramo v čas od 1. do konca 3. ter še v 4. st. (študija M. Tomovića). Rimski sepulkralni, votivni in drugi spomeniki so zakladnica informacij, ki skriva odgovore na še mnoga vprašanja glede trgovine, problema delavniških krogov ter socialnih in etničnih vprašanj antičnega sveta. Na nekatera od postavljenih vprašanj lahko dobimo odgovore že v pričujočih aktih.

Barbara NADBATH

Milan Lovenjak: *Inscriptiones Latinae Sloveniae 1. Neviudunum.* Situla 37. Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1998. ISBN 961-6169-09-2. 405 str., ilustr.

Knjiga, ki prinaša zgodovinsko-arheološki pregled o rimskem municipiju Neviudunu in njegovem mestnem območju ter celoten korpus rimskih napisov Dolenjske in Bele Krajine, je nastala na osnovi disertacije, ki jo je avtor zagovarjal na Inštitutu za antično zgodovino in epigrafiko na dunajski univerzi. V knjigi so prvič zbrani vsi rimski napisi tega prostora, objavljeni z dobrimi fotografijami, ki jih je napravil Tomaž Lauko.

Antično mesto Neviudunum je locirano na mesto Drnovega pri Krškem in je edino od rimskih avtonomnih mest v Sloveniji (druga tri so še Emona, Celeja in Petoviona), katerega razvoj je bil s pozno antiko prekinjen, njegovo vlogo v tem prostoru pa je prevzelo Novo mesto. Krško leži nekaj proč od nekdanjega Neviuduna, pomembnejše Brežice pa so še bolj oddaljene od antičnega mesta. Neviudunum torej ni prekrilo moderno mesto, ki bi uničilo večino ostankov antičnega, žal pa ni imel te sreče, da bi bil kljub za raziskave ugodnejšim pogojem kot našeta druga mesta v Sloveniji dobro arheološko raziskan. Tako naše vedenje o tem mestu ostaja zelo fragmentarno; Milan Lovenjak je vse te fragmente skrbno zbral v izpovedno celoto, zelo veliko podatkov o življenju v Neviudunu pa nudijo prav rimski napis, ki so eden pomembnejših virov za zgodovino mesta. Poleg orisa pozne prazgodovine tega prostora in orisa celotne zgodovine mesta in njegovega teritorija do njegovega propada v pozni antiki nam knjiga prinaša še zanimivo in pestro zgodovino raziskav, posebej epigrafskih.

Neviudunum je nastal v flavijskem času, verjetno za vlade Vespazijana, ki je po prevzemu oblasti, ki ni potekal brez bojov, več mest v imperiju, posebej tistih, ki so ga v boju za oblast podprla, povzdignil na status rimskega municipija ali kolonije. Druga pomembna rimskodobna naselbina na Dolenjskem je bil Pretorij Latobikov (*Praetorium Latobicorum*, zdaj Trebnje), važna obcestna postaja in postaja konzularjevih beneficiarijev, neke vrste finančne in cestne policije. Postaja je bila še posebej pomembna, ker je bila locirana v bližini meje med provinco Panonijo (kamor je dolenjski prostor sodil) in Italijo s prvim italiskim mestom Emono. Največ rimskih kamnov izvira iz teh dveh naselbin. Najdišča rimskih napisov so sicer raztresena po celi Dolenjski in Beli Krajini, vendar jih je bilo v nekaterih krajih najdenih več kot v drugih, tako npr. v Čatežu ob Savi, Črnomlju in Loki pri Črnomlju, v Mokricah, Podzemlju, Ribnici, Stični, Velikih Malencih in Zgornji Pohanci, kar nedvomno pomeni, da moramo v njih oz. v njihovi bližini iskati pomembnejše rimskodobne naselbine vaškega tipa. Že zgolj topografska razprostranjenost napisov veliko pove o rimski poselitvi tega prostora.

Omenjenemu uvodnemu zgodovinskemu delu na 30 straneh, ki je opremljen z dvema zemljevidoma, sledi korpus napisov z izčrpnimi komentarji, ki obsega večji del knjige (str. 31-375). Napis, ki so topografsko razporejeni v pet večjih skupin: Neviudunum, neviudunski mestni teritorij, Pretorij Latobikov,

Bela Krajina, posebno skupino pa tvorijo miljniki. Na koncu knjige sta seznam literature in kratic ter izčrpní epigrafski indeksi. V okviru vsake enote so napis, ki so razvrščeni tematsko: na prvem mestu so votivni spomeniki, torej raznim bogovom in božanstvom posvečeni oltarji, tem sledijo vladarski, gradbeni in počastilni napis, ki (če obstajajo), tem pa nagrobni spomeniki, ki jih je največ. Manjši del teh napisov hrani lapidarij v Narodnem muzeju Slovenije (ki je bil nekoč Kranjski deželni muzej), nekaj jih hranijo dolenjski in belokranjski muzeji (Dolenjski muzej v Novem mestu, Pokrajinski muzej Brežice, Belokranjski muzej v Metliki), nekaj jih je vzdanih po cerkvah, gradovih in hišah, posvetilo Mitri iz Mitreja v Rožancu pa je vzdano v živo skalo baje nekdanjega kamnoloma, ki so ga že v rimski dobi opustili.

Marsikateri rimski napis nam nudi zelo zanimive informacije o življenju v manjšem provincialnem mestu, kakršen je bil Neviudunum, o življenju v živahni obmejni naselbini v Pretoriju Latobikov ali pa v manjših vaseh in zaselkih, kjer rustikalni nagrobni pričajo hkrati o revnejšem življenju staroselskega prebivalstva, odmaknjenem od glavnih poti, vendarle pa tudi o njegovi relativni romanizaciji, ki se kaže že v tem, da so si dali postaviti kamnit rimski nagrobnik. Napis vsebuje poleg imen, ki so bodisi staroselska, bodisi latinska, tudi za rimske nagrobnike običajne ustaljene formule kot npr. *vix(it) ann(os)* (živel je ... let), *D(iis) M(anibus)* (Božanskim Manom) ali *h(ic) s(itus) e(st)* (tukaj počiva), če naštejemo le tri zelo pogoste.

Zanimiva skupina napisov so posvetila Jupitru in morda še kakšnemu drugemu bogu ali Geniju kraja (*Genius loci*) konzularjevih beneficiarijev, ki so imeli močno postojanko tako v Neviudunu kot posebej tudi v Pretoriju Latobikov. Beneficiariji (legijski vojaki višjega čina, ki so bili oproščeni določenih obveznih del) so opravljali funkcije policije, varnostnikov in finančne policije in so bili prisotni v provincah ne pa v Italiji, zato jih v Emoni ni najti. Imeli so navado v Jupitrovem svetišču postavljati posvetila Jupitru in včasih še drugim božanstvom, ko so nastopili ali zamenjali službo. Veliko njihovih napisov je zato datiranih, kar je zelo važno za preučevanje paleografije napisov. Poleg onomastike so napis, ki so posebej važni vir za vojaško zgodovino, posamezne informacije pa odskrivajo tudi vsakdanje življenje na raznih ravneh, tako npr. počastilni napis za Tita Epija Latina, ki je bil eden od dveh županov mesta Neviuduna. Po ugledni prokuratorski karieri širom po imperiju mu je mesto, v katerem se je morda rodil, postavilo na javnem mestu počastilno ploščo. Ali pa, npr. napis učitelja gramatike ali grščine, Gaja Marcija Cejlerja, ki se je v Neviudunu ubadal s tedanjjo mladino.

Knjiga je neobhodna za študij Dolenjske in Bele krajine v rimski dobi.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronzaste dobe na Slovenskem / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia I. B. Teržan (ur.), Katalogi in monografije 29. Narodni muzej, Ljubljana 1995. ISBN 961-6169-05-X. 333 str., 49 slik, 180 tabel.

Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronzaste dobe na Slovenskem / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia II. B. Teržan (ur.), Katalogi in monografije 30. Narodni muzej, Ljubljana 1996. ISBN 961-6169-05-X. 281 str., 67 slik, 19 tabel med besedilom, 2 prilogi.

Obširno delo je izšlo v dveh zvezkih. Prvi del vsebuje katalog posameznih najdb in depojev ter tabele, v drugem delu so zbrane strokovne študije. Te odpirajo nove poglede na vrsto vprašanj; tako na vprašanja glede poselitve kot na vprašanja tehnološke, metalurške, trgovske in kulturne, predvsem pa religiozne narave.